

ПЕРАКЛАД
КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ О БРАКЕ И СЕМЬЕ (1999 г.):
ТЭРМІНАЛАГІЧНЫЯ ЗНАХОДКІ І СТРАТЫ

Г. І. Кулеш

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4,
220030, г. Мінск, Беларусь, kuleshai@bsu.by*

У артыкуле даецца аргументаваная станоўчая ацэнка тэрміналагічным навацыям у перакладзеным на беларускую мову Кодексе о браке и семье Республики Беларусь дзейнай рэдакцыі ў параўнанні з папярэднімі рэдакцыямі XX ст. Аналізуецца ўжыванне тэрмінаў несапраўдны шлюб / несапраўднасць шлюбу, якія характарызуюцца як недакладна арыентуючыя, паколькі ствараюць у карыстальніка невыразнае ўяўленне аб адпаведных паняццях. Выказваецца меркаванне аб прычынах недакладнага перакладу шматзначных слоў у складзе шматкампанентных тэрмінаў.

Ключавыя словы: мова закона; юрыдычная лексіка; пераклад з блізкароднаснай мовы; перакладчыцкая трансфармацыя; семантычная адпаведнасць паняццю; лінгвістычная экспертыза.

Пераклад *Кодексе о браке и семье* з рускай мовы на беларускую на працягу XX ст. ажыццяўляўся неаднаразова. Упершыню – у 1927 г. [5]. Наступныя беларускамоўныя выданні датуюцца 1935 г. [6] і 1969 г. [7]. Першыя дзве рэдакцыі перакладаліся спецыялістамі ў галіне права самастойна або, можна меркаваць, пры ўдзеле філолагаў. Такое меркаванне вынікае з дзяржаўнай моўнай палітыкі ў 1920–30-я гг. і тагачаснай моўнай сітуацыі ў БССР. Пра зацікаўлены ўдзел правазнаўцаў ва ўкараненні беларускай мовы ў юрыдычную сферу сведчаць таксама рэцэнзіі як на руска-беларускі слоўнік «Тэрміналогія права», выдадзены ў 1926 г. у серыі «Беларуская навуковая тэрміналогія», так і на выдаваныя ў той час беларускамоўныя тэксты кодэксаў [2; 3; 13].

У 2019 г. на дзяржаўным узроўні было прынята рашэнне аб перакладзе на беларускую мову кодэксаў Рэспублікі Беларусь і іх апублікаванні на партале *pravo.by* побач з рускамоўнымі тэкстамі. Пры Нацыянальным цэнтры прававой інфармацыі Рэспублікі Беларусь быў створаны экспертны савет па пытаннях перакладу заканадаўчых актаў на беларускую мову. У склад савета ўвайшлі прадстаўнікі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, вядучых устаноў вышэйшай адукацыі краіны, Палаты прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу, Міністэрства юстыцыі, Міністэр-

ства культуры, Нацыянальнага цэнтра прававой інфармацыі, Нацыянальнага цэнтра заканадаўства і прававых даследаванняў, іншых арганізацый.

На першым пасяджэнні савета 23 ліпеня 2019 г. абмеркавалі арганізацыйныя пытанні, вызначылі кодэксы Рэспублікі Беларусь, запланаваныя для перакладу ў бягучым годзе [14]. Пераклад мелася ажыццяўляць і ажыццяўляе да гэтага часу група супрацоўнікаў Інстытута мовазнаўства НАН. Затым тэкст беларускамоўнага варыянта рассылаўся экспертам. Праз пэўны час адбывалася абмеркаванне ўнесеных імі прапаноў і заўваг па перакладзе. Тэкст кодэкса размяшчаўся на Нацыянальным прававым інтэрнэт-партале Рэспублікі Беларусь толькі пасля галасавання членаў экспертнай камісіі і прыняцця рашэння (адобрыць ці не адобрыць пераклад). Першым для перакладу быў выбраны *Кодекс Рэспублікі Беларусь о браке и семье* (1999 г.) [14].

З блізкароднаснай мовы значна цяжэй перакладаць, чым з далёкай. Як слухна адзначыў расійскі пісьменнік Сяргей Нараўчатаў у нарысеўспаміне аб сваім сябры ўкраінскім паэце Платоне Варанько «Названный мой брат», «падманлівая прастата адпаведнасцей ускладняе, а не робіць лягчэйшым пераклад» [12]. Тым больш складана перакладаць тэксты законаў, паколькі гэта патрабуе вялікай адказнасці перакладчыкаў, што абумоўлена як патрабаваннямі да мовы заканадаўчых тэкстаў, так і спецыфікай юрыдычнай тэрміналогіі.

Адметнасцю мовы закона з’яўляецца захаванне прынцыпу «адно паняцце – адзін тэрмін», г. зн. прынцыпу максімальнага абмежавання ў выкарыстанні блізказначнай лексікі. Выключэнне робіцца для поўных, або абсалютных, тэрмінаў-сінонімаў. Разам з тым у рускамоўным тэксце могуць сустрацца рэгулярна ўжываныя клішыраваныя выразы, якія пры перакладзе на беларускую мову ўтвараюць таўталагічныя спалучэнні кшталту *получение содержания*. У такіх выпадках перакладчыцка-рэдакцыйны калектыў знаходзіў адэкватную замену аднаму з кампанентаў тэрміналагічнага словазлучэння: *бывшая жена сохраняет право на получение содержания от бывшего мужа – бывшая жонка за-хоўвае права на атрыманне забеспячэння* (а не *атрыманне ўтрымання*) *ад былога мужа*.

У 1920-я гг., калі ўпершыню быў перакладзены на беларускую мову *Кодекс о браке и семье*, перакладчыкі-юрысты даволі часта адступалі ад спосабу паслоўнага перакладу і ў такім словазлучэнні прапусkalі першы яго кампанент, што ніякім чынам не змяняла сэнс фармулёўкі: *право на получение содержания* [5, арт. 26; 31] – *права на ўтрыманне*. Дапушчальнасць пропуску падтрымлівалася і тым, што у рускамоўным тэксце сустракаліся як раўназначныя варыянты: *право на получение содержания* [5, ст. 26, 31] і *право на содержание* [5, ст. 33].

Дарэчы, у рускамоўным тэксе кодэкса дзейнай рэдакцыі адзначана ўжыванне таўталагічных выразаў, што з’яўляецца стылістычнай заганай: *В документы, удостоверяющие личность лиц, вступающих в брак, вносится отметка...* [8]. У гэтым выпадку перакладчыцкая трансфармацыя выправіла сітуацыю ў беларускамоўным тэксе: *У дакументы, якія сведчаць асобу тых, хто бярэ шлюб, уносіцца адзнака...* [9].

Пэўныя цяжкасці выклікае пераклад юрыдычнай лексікі стараславянскага паходжання. Перш за ўсё гэта датычыць аднаго з найбольш частотных у сямейным праве тэрмінаў – **супруг (и)**.

Сучасныя перакладныя слоўнікі як эквівалент рускаму *супруги* прапануюць апісальны беларускі адпаведнік *муж і жонка*. Аднак яго выкарыстанне не заўсёды магчымае з-за неабходнасці захавання граматычных нормаў і патрабуе разнастайных перакладчыцкіх замен. Напрыклад, далучэння злучніка: *оба супруга – і муж і жонка; каждого из супругов – і мужа і жонкі*; замены злучніка: *одному из супругов – мужу ці жонцы*; замены злучніка і граматычнага ўдакладнення: *если другой супруг уклонялся от трудовой деятельности – калі муж ці жонка ўхіляліся ад працоўнай дзейнасці*.

Як перакласці, напрыклад, такі сказ з кодэкса: *Восстановление брака в случае явки супруга, объявленного умершим? – Аднаўленне шлюбу ў выпадку яўкі мужа ці жонкі, аб’яўленай? аб’яўленых?*

Або такі: *разведенный супруг, получающий средства на содержание – разведзены (-ыя?) муж ці жонка, які (якая? якія?) атрымлівае (-юць?) сродкі на забеспячэнне*.

Пры паслоўным перакладзе, якім, як правіла, карыстаюцца перакладчыкі занадаўчых тэкстаў, ужыванне апісальнага тэрміна нават пры пэўных дапушчальных трансфармацыях прыводзіць да незразумеласці выказвання, да скажэння сэнсу фармулёвак або іх двухсэнсоўнасці:

Присудить вещи профессиональных занятий, приобретенные в период брака, тому из супругов, в чьем пользовании они находились, с уменьшением доли в имуществе другого супруга или возложением на него обязанности компенсировать их стоимость другому.

Прысудзіць рэчы прафесійных заняткаў, набытыя ў перыяд шлюбу, таму (?) мужу ці жонцы, у чым карыстанні яны знаходзіліся, са змяншэннем долі ў маёмасці мужа ці жонкі або ўскладаннем на яго (яе?) абавязку кампенсаваць іх кошт мужу ці жонцы.

У некаторых выпадках *супруги* – гэта зусім не *муж і жонка*: *Суррогатная мать, женищина, заключившая с суррогатной матерью договор*

суррогатного материнства, а также их супруги, давшие в установленном порядке согласие на заключение договора суррогатного материнства, не вправе оспаривать материнство и (или) отцовство ребенка, рожденного суррогатной матерью... У гэтым артыкуле их супруги – двое мужоў: муж сурагатнай маці і муж жанчыны, якая аформіла з сурагатнай маці дагавор сурагатнага мацярынства.

Каб пазбегнуць недакладнага, двухсэнсоўнага перакладу, скажэння сэнсу арыгінальнага тэксту, замест беларускага адпаведніка **муж і жонка** быў прапанаваны для выкарыстання тэрмін **сужэнцы**.

Гэты тэрмін мае перавагі над спалучэннем **муж і жонка** тым, што ён, па-першае, аднаслоўны і не будзе патрабаваць названых вышэй перакладчыцкіх трансфармацый; па-другое існуе ў словаўтваральнай парадыгме: **супруг – сужэнец, супруга – сужэнка, супруги – сужэнцы, супружество – сужэнства, супружеский – сужэнскі**; па-трэцяе, мае значнае ўзуальнае пашырэнне ў тэкстах розных стыляў і жанраў.¹

Можна меркаваць, што тэрмін **сужэнцы** як адпаведнік рускаму **супруги** і яго вытворныя пачалі актыўна выкарыстоўвацца ў канцы 1980-х – пачатку 1990-х гг. У заканадаўчых тэкстах 1920–30-х гг. ужываўся тэрмін **супруг (-і)**: *Перемена местожительства одним из супругов не влечет обязанности следовать за ним – Перемена места проживания одним из супругов не абавязывает другого следовать за им* [5, арт. 20]; *При отсутствии соглашения между бывшими супругами... – Калі паміж быўшымі супругамі няма згоды...* [5, арт. 35]. У той час у культуры беларускага юрыдычнага маўлення выявілася выразная тэндэнцыя да арыентацыі на тэрміналогію старабеларускага канцылярска-юрыдычнага пісьменства, у якім якраз і выкарыстоўваўся тэрмін **супругъ** са значэннем ‘муж’: *праведныхъ и богобойныхъ супругов* [4, с. 901]. Кодэкс аб шлюбе і сям’і ў рэдакцыі 1969 г. ужо ўтрымлівае тэрмін **муж і жонка** [7].

Арганічна ўпісаўся ў беларускую словаўтваральную сістэму ўпершыню для беларускага заканадаўства ўжыты тут тэрмін **апекавальнік** замест ужыванага раней *папяхыцель* з неўласцівым для беларускай мовы стараславянскім агентыўным суфіксам *-тель*. **Апекавальнік** натуральна ўвайшоў у словаўтваральны рад з назоўнікамі *апекаванне* (рус. *попечение*), *апекавальніцтва* (рус. *попечительство*), прыметнікамі *апекавальны* (рус. *попечительный*), *апекавальніцкі* (рус. *попечительский*): *согласие опекуна, попечителя на усыновление детей-сирот – згода апекуна, апекавальніка на ўсынаўленне дзяцей-сірот; орган опеки и попечительства – орган апекі і апекавання*.

¹ Аб ужыванні тэрміна **сужэнцы** ў тэкстах розных стыляў гл.: Кулеш Г. І. Асноўныя этапы выпрацоўкі лінгвістычных сродкаў беларускамоўных заканадаўчых актаў XX – пачатку XXI ст. // Роднае слова. 2021. № 9. С. 65–69.

А каб знайсці адпаведнік для яшчэ аднаго агентыва з суфіксам *-ель* – *родитель* – запатрабаваліся пэўныя тэкставыя трансфармацыі: *порядок общения с детьми и участия в их воспитании отдельно проживающего родителя – парадак зносін з дзецьмі і ўдзелу ў іх выхаванні таго з бацькоў, хто пражывае асобна* [9, арт. 39].

Акрамя адназначнасці, да юрыдычных тэрмінаў ставіцца патрабаванне стылістычнай адпаведнасці, г. зн. што прастамоўныя словы, дыялектызмы, жарганізмы забароненыя ў афіцыйным ужытку. Разам з тым, у арыгінальным тэксце сустракаем такія тэрміны, як *дзед, бабука, прадед, прабабука*: *Статья 78. Общение родных братьев и сестер друг с другом, деда и бабуки с внуками, прадеда и прабабуки с правнуками* [8]. Гэты факт, як і згаданае раней ужыванне таўталагічнага выразу *личность лиц*, неабвержна даказвае неабходнасць заснавання ў Беларусі інстытуту, акрамя юрыдычнай, таксама і лінгвістычнай экспертызы. У беларускамоўным тэксце кодэкса перакладчыцкі калектыў выправіў парушаную стылістычную неадпаведнасць: *Артыкул 78. Зносіны родных братоў і сясцёр адно з адным, дзядулі і бабулі з унукамі, прадзеда і прабабулі з праўнукамі*. У сітуацыі дзяржаўнага двухмоўя існаванне інстытуту лінгвістычнай экспертызы дало б магчымасць не толькі пазбавіцца маўленчых заган у заканадаўчым тэксце, але і пацвердзіць дакладнасць, аўтэнтычнасць перакладнога, беларускамоўнага тэксту, што адкрыла б для беларускамоўных законаў шлях у правапрымяняльную практыку, спрыяла б пранікненню беларускай мовы ў юрыдычную сферу. Цяпер жа беларускамоўныя тэксты кодэксаў не з'яўляюцца афіцыйнымі, не маюць юрыдычнай сілы, хоць і размешчаны на афіцыйным партале Нацыянальнага цэнтра прававой інфармацыі Рэспублікі Беларусь.

Як было адзначана раней, перакладзены тэкст кодэкса пасля абмеркавання прымаўся да публікацыі простаі большасцю галасоў членаў экспертнай камісіі. Гэта значыць, што не ўсе прапановы і заўвагі былі прынятыя пад увагу. Так, напрыклад, сталася з перакладам тэрміна *(не)действительный брак*. У Кодэксе аб шлюбе і сям'і беларускі эквівалент гэтага тэрміна – *(не)сапраўдны шлюб*. На наша меркаванне, гэты эквівалент не адпавядае сутнасці паняцця, не з'яўляецца яго адэкватным адпаведнікам.

Прыметнік *действительный* – шматзначнае слова і ў агульналітаратурнай мове. А спецыялісты розных сфер дзейнасці ў кожнай з іх надаюць гэтаму прыметніку адметнае значэнне:

- у мовазнаўстве *действительный залог* – абазначэнне актыўнага, накіраванага на аб'ект дзеяння, якое ажыццяўляе суб'ект;
- у матэматыцы *действительные числа* (іх другая назва *вещественные*) – усе дадатныя лікі, адмоўныя лікі і нуль;

- у ваеннай справе *действительный огонь* – агонь, які дасягае цэль і пашкоджвае або знішчае яе; агонь, які мае «поражающее» дзеянне; *действительная служба* (яе яшчэ называюць *срочной службой*, ад рус. *срок*) – ваенная служба, служба па прызыве або па кантракце, якая ажыццяўляецца ўстаноўлены тэрмін;

- у грамадска-палітычнай сферы *действительный член* якой-небудзь установы, супольнасці – кваліфікацыйнае званне, якое надаецца пасля паспяховай здачы экзамена, выпрабавання; *действительный член* акадэміі навук – вучонае званне, якое дае права вырашальнага голасу на агульным сходзе акадэміі навук, у адрозненне ад ганаровых і замежных членаў акадэміі навук, якія маюць права дарадчага голасу.

У адпаведнасці з паняццем, з азначэннем тэрміна неабходна выбіраць і адпаведнік у мове перакладу, а не механічна браць беларускі эквівалент *сапраўдны*. *Действительный залог* – незалежны стан; *действительные числа* – рэчаісныя лікі; *действительная служба* – тэрміновая служба (часам сустракаецца і *абавязковая служба*, але на наша ўяўленне, такі тэрмін не будзе адпавядаць службе па кантракце); *действительный член* акадэміі навук – правадзейны член.

Тэрмін *действительный огонь* не сустраэўся ў руска-беларускіх слоўніках, але зыходзячы з дэфініцыі можна прапанаваць такія варыянты: *дасягальны агонь* (дасягае цэлі) або *знішчальны агонь*. Аднак апошняе словазлучэнне хутчэй успрымаецца як агульнаўжывальнае, а не тэрміналагічнае.

У сямейным праве выкарыстоўваецца тэрмін *(не)действительный брак*. Часцей за ўсё ўжываецца з адмоўнай часціцай. Легальнае азначэнне гэтага тэрміна ў Кодэксе аб шлюбе і сям’і Рэспублікі Беларусь адсутнічае. Аднак у навучальнай і навуковай літаратуры раскрываецца змест паняцця *недействительность брака*. Каб заўчасна не выказваць свайго меркавання адносна беларускага эквіваленту, пакуль што будзем карыстацца рускім тэрмінам. У адным з вучэбных дапаможнікаў па сямейным праве даецца такое азначэнне: «*Недействительность брака* – гэта форма адмаўлення дзяржавы ад прызнання заключанага шлюбу ў якасці юрыдычна значнага акта, выяўленая ў рашэнні суда, вынесеным у парадку судавядзення ў сувязі з парушэннем устаноўленых законам умоў заключэння шлюбу» [11, с. 71].

У дысертацыйным даследаванні А. Ю. Бяспалава адзначаецца, што *недействительность брака* – гэта «ўстаноўленае судом неправамернае юрыдычнае дзеянне, ажыццёўленае ў выглядзе шлюбу, заключанага паміж мужчынам і жанчынай, зарэгістраванага ў органах, якія рэгіструюць акты грамадзянскага стану, з парушэннем адной з іх ці

абедзвюма і (або) іншымі асобамі ўмоў і перашкод, устаноўленых для яго заключэння, альбо без намеру стварыць сям'ю» [1, с. 9].

Перш за ўсё немагчыма не адзначыць лагічную недакладнасць фармулёвак, паколькі *недействительность* не можа быць ні формай, ні дзеяннем. Гэта стан. У першай дэфініцыі лагічна было б напісаць: «прызнанне *недействительности брака* – гэта форма адмаўлення дзяржавы...». Другое азначэнне перадае змест паняцця *заклучэнне недействительного брака* (гэта «ўстаноўленае судом неправамернае юрыдычнае дзеянне»), а не *недействительность брака*.

Змест паняцця ўдакладняецца ў адпаведнай літаратуры пералічэннем падстаў для прызнання *недействительности брака*, а таксама наступстваў такога прызнання. Адною з падстаў з'яўляецца непаўналетні ўзрост аднаго з сужэнцаў. Аднак калі такія шлюб быў заключаны (напрыклад, у сітуацыі, калі работнік загса згадзіўся адступіць ад закона), то шлюб можа ў рэальнасці існаваць, хоць па сутнасці з'яўляецца *недействительным*. Прызнаць яго *недействительным* можа толькі суд па заяўленым іску, напрыклад, з боку бацькоў аднаго з сужэнцаў. Але суд можа і адмовіць у іску, калі сужэнцы выкажуць задаволенасць сваім сямейным становішчам і адмовяцца яго мяняць. Аўтар падручніка «Сямейнае права» І. М. Кузняцова прыводзіць такі прыклад. Бацькі сямнаццацігадовай дзяўчыны падалі ў суд іск аб прызнанні шлюбу іх дачкі *недействительным*. Дачка паехала на вучобу ў іншы горад, там сустрэла маладога ўрача, пакахала яго і з дапамогай яго сваячкі – супрацоўніцы загса маладыя людзі без лішніх «фармальнасцяў» зарэгістравалі шлюб. Абурэнню бацькоў дзяўчыны не было межаў. Аднак суд, высветліўшы, што дзяўчына сваім шлюбам задаволеная і мяняць штосьці ў сваім жыцці не мае намеру, адмовіў бацькам у іску [10, с. 19]. Фіктыўны шлюб (значыць, рэальна неіснуючы), адзначае І. М. Кузняцова, сам па сабе таксама не з'яўляецца *недействительным*.

З гэтага вынікае, што юрыдычны сэнс слова *недействительный* не звязаны з рэальным існаваннем шлюбу. Што ж тады галоўнае ў вызначэнні семантыкі тэрміна? Каб гэта зразумець, неабходна звярнуць увагу на юрыдычныя наступствы прызнання шлюбу *недействительным*. Аказваецца, што за асобамі, якія знаходзяцца ў такім шлюбе, ніякія правы і абавязкі сужэнцаў (асабістых і маёмасных) па агульным правіле не прызнаюцца [10, с. 20]. Узнікае шэраг абмежаванняў, напрыклад, набытая ў шлюбе маёмасць не лічыцца агульнай маёмасцю сужэнцаў, не ўзнікае права на ўтрыманне і інш. Значыць, юрыдычнае значэнне слова *недействительный* – 'які не мае юрыдычнай сілы, змяняе агульныя правілы прававых адносін'. Таму і беларускі яго эквівалент – *неправадзейны* (*неправадзейны шлюб, неправадзейнасць шлюбу*), а не *сапраўдны*.

Вывучэнне асаблівасцей перакладзенага на беларускую мову тэксту *Кодекса о браке и семье Республики Беларусь* прыводзіць да высновы, што ў параўнанні з папярэднімі рэдакцыямі кодэкса ў тэксце апошняй рэдакцыі прадстаўлены станоўчыя вынікі пошукаў найбольш адэкватнага лексічнага ўвасаблення тэрмінаў-стараславянізмаў *супруг, попечитель, родитель*; для захавання адзінства стылю да прастамоўных назваў роднасці зыходнага тэксту *ded і babka* выкарыстаны іх літаратурныя адпаведнікі, знойдзены адэкватныя эквіваленты да таўталагічных састаўных тэрмінаў. Тэрміны *несапраўдны шлюб / несапраўднасць шлюбу*, якія з'явіліся ў выніку няправільнага ўяўлення аб адпаведных паняццях, варта ацаніць як недакладна арыентуючыя. Прычыну выкарыстання такіх тэрмінаў бачым у дрэнным валоданні дзяржаўнай беларускай мовай, у пасіўным стаўленні да неабходнасці мець на ёй заканадаўства спецыялістаў у галіне права (зрэшты, як і ў цэлым юрыдычнай супольнасці), якія павінны былі б дапамагчы перакладчыкам сарыентавацца ў выбары дакладнага эквіваленту да зыходнага тэрміна.

БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС

1. Беспалов, А. Ю. Недействительность брака по законодательству Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / А. Ю. Беспалов; Московский ун-т МВД России. – М., 2013. – 22 с.
2. Гаўзэ, Ф. Да пытання аб беларускай юрыдычнай тэрміналогіі / Ф. Гаўзэ // Весці народнага камісарыяту юстыцыі БССР. – 1927. – № 1. – С. 23–25.
3. Грэдзінгер, М. Да дзесяцігоддзя гражданскага кодэкса ў БССР / М. Грэдзінгер; АН БССР, Ін-т сав. будаўніцтва і права. – Менск: Выд-ва Белар. акад. навук, 1933. – 75 с.
4. Кароткі гістарычны слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ., філ. «Ін-т мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы»; склад. А. М. Булыка. – Мінск: Беларуская навука, 2015. – 1038 с.
5. Кодэкс законаў аб шлюбе, сям'і і апецы Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі. – Мінск: Выд-ва СНК БССР, 1927. – 48 с.
6. Кодэкс законаў аб шлюбе, сям'і і апецы. – Мінск: Дзяржвыд Беларусі. Экпраўсэктар, 1935. – 83 с.
7. Кодэкс законаў аб шлюбе, сям'і і апецы БССР // Шостая сесія Вярхоўнага Савета Беларускай ССР сёмага склікання 12–13 чэрвеня 1969 г. Стэнаграфічная справаздача. – Мінск: Беларусь, 1969. – С. 183–244, 438–498.
8. Кодекс Республики Беларусь о браке и семье. 9 июля 1999 г. № 278-З. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://etalonline.by/document/?regnum=НК9900278>. – Дата доступа: 10.09.2023.
9. Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб шлюбе і сям'і. 9 ліпеня 1999 г. № 278-З. – [Электронны ресурс]. – Рэжым доступу: https://pravo.by/document/pdf/kodeksibel/kodeks_rb_ab_schlube_i_semji_1999_bel. – Дата доступу: 07.09.2023.

10. *Кузнецова, И. М.* Семейное право: Учебник / И. М. Кузнецова. – М. : Юрист, 1999. – 118 с.
11. *Муратова, С. А.* Семейное право: Учебное пособие / С. А. Муратова, Н. Ю. Тарсамаева. – М. : Новый Юрист, 1999. – 272 с.
12. *Наровчатов, С.* Мы входим в жизнь: Книга молодости / С. Наровчатов. – М. : Советский писатель, 1980. – 288 с. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <https://coollib.net/b/490140-sergey-sergeevich-narovchatov-myi-vhodim-v-zhizn/read>. – Дата доступа : 10.09.2023.
13. *Окінішэвіч, Л.* Да пытання пра беларускую юрыдычную тэрміналогію / Л. Окінішэвіч // Палымя. – 1928. – № 4. – С. 187–195.
14. Состоялось заседание экспертного совета по вопросам перевода законодательных актов на белорусский язык // Pravo.by. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pravo.by/novosti/novosti-pravo-by/2019/july/37802/>. – Дата доступа : 04.09.2023.